

เสียงแห่งการเปลี่ยนแปลง: รถแห่และดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขน
อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย
THE SOUND OF CHANGE: PARADE TRUCKS AND MUSIC IN THE PHI
TA KHON FESTIVAL PROCESSION, DAN SAI DISTRICT,
LOEI PROVINCE

¹อนุวัฒน์ บุตรทองทิม, ²ธนวัฒน์ บุตรทองทิม และ ³ราชันย์ เจริญแก่นทราย
¹Anuwat Bootthongtim, ²Thanawat Bootthongtim and ³Rachun Charoenkaensai

¹มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, ประเทศไทย
^{2,3}มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด, ประเทศไทย
¹Loei Rajabhat University, Thailand
^{2,3}Roi Et Rajabhat University, Thailand

¹anuwat.boo@lru.ac.th, ²thanawat@reru.ac.th, ³nametaey160@gmail.com

Received: October 17, 2024; **Revised:** November 30, 2024; **Accepted:** December 23, 2024

บทคัดย่อ

บทความวิชาการเรื่อง เสียงแห่งการเปลี่ยนแปลง: รถแห่และดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการใช้ดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขน ทั้งในด้าน วัฒนธรรม ประเพณี การสื่อสารความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการบูชาผีตาโขน และการเปลี่ยนแปลงของ ดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขนจากรูปแบบดั้งเดิมไปสู่การใช้รถแห่ในปัจจุบัน ผีตาโขนไม่ได้เป็นเพียง การละเล่นพื้นบ้านเท่านั้น แต่ยังเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงความเชื่อ วิถีชีวิตและอัต ลักษณ์ของชุมชน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ในอดีต ผีตาโขนเป็นส่วนหนึ่งของพิธีกรรมทาง ศาสนาและความเชื่อ อย่างไรก็ตาม ปัจจุบันประเพณีนี้ได้มีการปรับตัวให้สอดคล้องกับบริบทสังคม

¹อาจารย์, สาขาวิชาดนตรีศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย

²อาจารย์, ดร. สาขาวิชาดนตรีศึกษา คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

³อาจารย์, สาขาวิชาดนตรีศึกษา คณะครุศาสตร์และการพัฒนามนุษย์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด

ที่เปลี่ยนแปลง กลายเป็นเทศกาลระดับประเทศที่ได้รับความนิยมในหมู่นักท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลง เช่น การดัดแปลงหน้ากาก เครื่องแต่งกาย และการนำรถแห่เข้ามา ช่วยเพิ่มความสนุกสนานและดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ก่อให้เกิดความท้าทายในด้านการรักษาคุณค่าดั้งเดิมและความศักดิ์สิทธิ์ของพิธีกรรม

คำสำคัญ: ผีตาโขน, รถแห่, วัฒนธรรม

Abstract

The academic article “The Sound of Change: Parade Trucks and Music in the Phi Ta Khon Procession, Dan Sai District, Loei Province” examines the role of music in the Phi Ta Khon procession, particularly its connection to culture, tradition, and the communication of beliefs associated with ancestral spirits. It also explores the evolution of festival music, from its traditional form to the modern integration of parade trucks. Phi Ta Khon is not merely a folk performance but a cultural heritage that reflects the beliefs, lifestyle, and identity of the Dan Sai District community in Loei Province. Historically, the festival was closely tied to religious rituals and local spiritual traditions. However, in response to changing social dynamics, it has evolved into a widely recognized national festival, attracting significant tourist interest. Modifications to masks and costumes, along with the introduction of parade trucks, have enhanced the festival’s appeal and encouraged more engagement from younger generations. Nevertheless, these transformations present challenges in preserving the festival’s original values and sacred essence.

Keywords: Phi Ta Khon, Parade Trucks, Culture

บทนำ

จังหวัดเลย เป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย มีลักษณะภูมิประเทศเป็น เทือกเขาสูงสลับกับที่ราบลุ่มแม่น้ำ ทำให้อากาศโดยทั่วไปค่อนข้างเย็น โดยเฉพาะในช่วงฤดูหนาวที่อุณหภูมิอาจลดต่ำจนติดอันดับจังหวัดที่มีอากาศหนาวที่สุดในประเทศ นอกจากสภาพอากาศที่เป็นเอกลักษณ์แล้ว จังหวัดเลยยังมีวัฒนธรรมและประเพณีที่โดดเด่น โดยเฉพาะในอำเภอด่านซ้าย ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือของจังหวัดเลย และเป็นพื้นที่ที่มีวัฒนธรรมอัน

เข้มข้น รวมถึงเป็นศูนย์กลางของพระธาตุศรีสองรัก ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมแบบไทยผสมผสานร่วมกับลาว มีลักษณะทรวดทรงคล้ายกับพระธาตุพนม นอกจากนี้ยังเป็นศูนย์กลางของเทศกาลผีตาโขน ที่มีขบวนแห่เต็มไปด้วยสีสันและเสียงดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์

ประเพณีผีตาโขนเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหลวง ประเพณีนี้สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเร้นลับ ควบคู่ไปกับการบำเพ็ญบุญเพื่อความเป็นสิริมงคล ขบวนแห่ผีตาโขนเต็มไปด้วยสีสันและเสียงดนตรีที่มีบทบาทสำคัญในการสร้างบรรยากาศของงาน ซึ่งดนตรีเหล่านี้เองที่เป็นหัวใจของการเปลี่ยนแปลงในเทศกาลผีตาโขนในยุคปัจจุบัน

ปัจจุบัน ขบวนแห่ผีตาโขนได้รับการพัฒนาและปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น โดยมี “รถแห่” และ “ดนตรีร่วมสมัย” เข้ามามีบทบาทสำคัญ ทำให้บรรยากาศของขบวนแห่มีสีสันมากขึ้นและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้มากขึ้น การเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ไม่ได้ลดทอนความศักดิ์สิทธิ์หรือเสน่ห์ของประเพณี แต่กลับเป็นการเสริมให้เทศกาลนี้ยังคงได้รับความนิยมและสืบสานต่อไปในอนาคต

ประวัติความเป็นมาผีตาโขน

ผีตาโขน เป็นการละเล่นพื้นบ้านที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว โดยผู้เล่นจะสวมหน้ากากที่มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว พร้อมแต่งกายปกปิดร่างกายมิดชิด จากนั้นเข้าร่วมขบวนแห่และแสดงท่าทางต่าง ๆ ในระหว่างงานบุญประจำปีของชุมชน ประเพณีผีตาโขนนิยมจัดขึ้นที่ อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย จนกลายเป็นเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น รากฐานทางความเชื่อและศาสนา ประเพณีผีตาโขนมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาและความเชื่อของชุมชนในพื้นที่ โดยเฉพาะที่อำเภอด่านซ้าย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของงานบุญหลวงและการละเล่นผีตาโขน มีความเชื่อมโยงกับเรื่องราวของพระเวสสันดรชาดก และพระธาตุศรีสองรัก สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมและวิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปี

คำว่า “ผีตาโขน” ความหมายเดิมไม่ทราบชัดว่า มีความหมายว่าอย่างไร เพียงแต่ทราบว่า เป็นผีที่มีรูปร่างน่าเกลียดน่ากลัว ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน มีคำว่า “โขน” คำเดียว ซึ่งให้ความหมายไว้ว่า “การเล่นอย่างหนึ่งคล้ายละคร แต่สวมหัวจำลองต่าง ๆ ที่เรียกว่า หัวโขน” นับว่าแปลกที่คำนี้มาพ้องกันพอดี ถ้าจะตีความหมายตามนี้ คำว่า “ผีตาโขน” ก็คงหมายถึงผีที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายหัวโขนที่ปั้นขึ้นให้น่าเกลียดน่ากลัวนั่นเอง เมื่อคนจะเล่นผีตาโขน จึงต้องทำหัวโขนให้น่าเกลียดน่ากลัวมาสวมใส่ด้วย (สาร สารทัศน์นันท์, 2542)

นอกจากนี้ คำว่า “ผีตาโขน” นั้น อาจจะหมายถึง “ผีตามคน” ซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อในท้องถิ่น โดยลักษณะเฉพาะของผีชนิดนี้คือมีขนขึ้นรอบดวงตาและยาวผิดปกติ ตามตำนานเล่าว่า

การละเล่นผีตาโขนมีที่มาจากการแห่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีเข้าเมือง คนป่าที่เคยรับใช้และปรนนิบัติพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ต้องการมาส่งเสด็จ แต่เนื่องจากไม่เคยเข้าเมืองมาก่อนจึงรู้สึกอาย พวกเขาจึงหาเศษวัสดุต่าง ๆ มาปกปิดร่างกาย เมื่อถึงงานบุญหลวง ซึ่งเป็นประเพณีประจำปีของชาวอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย จึงมีการจัดขบวนแห่พระเวสสันดร พระนางมัทรี และกัณหา ซาลีเข้าเมือง โดยผู้ร่วมขบวนแห่จะแต่งกายเลียนแบบคนป่าที่ซ้อาย จนกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้าง ผีตาโขน ขึ้นมา (ไทยโรจน์ พวงมณี, 2554) ผีตาโขนมีลักษณะโดดเด่นที่แตกต่างจากเทศกาลอื่น ๆ โดยเฉพาะหน้ากากผีตาโขน ซึ่งมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ต้องทำหน้าตาให้ดูน่ากลัว ในอดีต หน้ากากผีตาโขนทำจากวัสดุเหลือใช้ในครัวเรือน เช่น หวดนึ่งข้าวเหนียว ใช้เป็นโครงสร้างของหน้ากาก โคนก้านต้นมะพร้าวแห้ง นำมาเจาะเป็นช่องตา เจาะดินหม้อ ขมิ้น และปูนขาว ใช้สำหรับวาดลวดลายบนใบหน้า ใช้ไม้เนื้ออ่อนทำจมูก ไม่มีการแต่งแต้มสีส้น แต่จะใช้ดินหม้อสีดำ มาทาให้ดูน่ากลัว ส่วนลักษณะของเครื่องแต่งกาย ในอดีต จะใช้เศษผ้าเก่า มุ้งขาด และจีวรพระที่ไม่ได้ใช้ นำมาดัดแปลงเป็นเครื่องแต่งกาย (ถาวร เชื้อบุญมี, การสื่อสารส่วนบุคคล วันที่ 29 มิถุนายน 2567) ปัจจุบัน การทำหน้ากากผีตาโขนมีรูปแบบที่เปลี่ยนจากเดิมมาก มีการนำวัสดุสมัยใหม่ เช่น กระดาษ เรซิน และสีน้ำมัน มาเป็นส่วนประกอบการตกแต่ง พร้อมทั้งเพิ่มลวดลายสีส้นสดใสและลายเส้นที่โดดเด่น สะท้อนถึงความเชื่อและจินตนาการของชาวบ้าน จากแนวคิดดั้งเดิมนี ทำให้ผีตาโขนกลายเป็นเอกลักษณ์ของงานบุญประเพณี และยังคงได้รับการพัฒนาต่อยอดให้มีสีสันและรูปแบบที่สร้างสรรค์มากขึ้นในปัจจุบัน

ภาพที่ 1 หน้ากากผีตาโขนในอดีต

ที่มา : อนุวัฒน์ บุตรทองทิม, 2567

ภาพที่ 2 หน้ากากผีตาโขนในปัจจุบัน

ที่มา : อนุวัฒน์ บุตรทองทิม, 2567

ผีตาโขนสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ผีตาโขนใหญ่และผีตาโขนเล็ก ผีตาโขนใหญ่ ทำเป็นรูปผู้ชายคนหนึ่งและผู้หญิงคนหนึ่ง ผู้จัดทำมีชาวบ้านตระกูลหนึ่งซึ่งอยู่ในหมู่บ้านด่านซ้าย ตำบลด่านซ้าย อำเภอด่านซ้าย เป็นผู้มีหน้าที่จัดทำต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน ช่างตระกูล

นี่ถือเป็นหน้าที่ของคนที่จะต้องกระทำ เพราะถ้าปีใดไม่ทำ เชื่อว่าอาจทำให้คนในตระกูลนั้นเกิดภัยพิบัติต่าง ๆ เช่น เจ็บป่วยไข้ เกิดเภทภัยบางอย่าง เป็นต้น

การทำรูปผีตาโขนใหญ่เชื่อกันว่าจำลองมาจากร่างของคนแปดศอก ก่อนทำโครงร่างของผีตาโขนใหญ่ ผู้ทำจะต้องทำพิธีกรรมไหว้ครู โดยจัดดอกไม้และเทียนอย่างน้อย 5 คู่ และ 8 คู่ ใส่พานหรือขัน กล่าวคำขอขมาและขออนุญาตต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก่อนจึงลงมือทำ การทำโครงผีตาโขนใหญ่ใช้สานด้วยดอกไม้ไผ่ป็นใหญ่ทั้งลำตัว แขน และศีรษะ ส่วนศีรษะสานเป็นทรงกลม หาด้าผืนใหญ่มาหุ้ม แล้วทาวัตถุที่เป็นเส้น ๆ เช่น เส้นใยของทางมะพร้าว หรือเส้นด้ายมาทำเป็นผม หรือผ้าเศษที่ตัดเป็นริ้วยาว ๆ เป็นต้น มาติดที่บนศีรษะให้เป็นผม โดยให้ผมผู้หญิงยาวกว่าผมผู้ชาย ใบหน้าสานด้วยดอกไม้ไผ่เป็นวงกลมคล้ายกระดิ่งผัดข้าว นำมาผูกติดกับส่วนศีรษะ ตกแต่งปาก จมูก ตา คิ้ว หู และแตรด้วยสี ให้นูนากะลียดน่ากลัว ใบหน้าของผีตาโขนผู้ชายจะเพิ่มหนวดเคราด้วย ส่วนลำตัวและแขนหุ้มด้วยผ้าผืนใหญ่ เช่น ผ้ามุ้ง ผ้าห่มที่ไม่ใช้และเย็บคลุมให้มิดชิด สำหรับผีตาโขนชาย ทำอวัยวะเพศชายใส่ ให้คนยืนข้างในจับยกร่างผีตาโขนเคลื่อนไปได้ และด้านหน้าตอนลำตัวเจาะรู 2 รู ให้คนถือผีตาโขนมองเห็นได้ และได้ช่องที่ตามองลอด เจาะรูขนาดแขนสอดเข้าออกได้ 1 รู สำหรับสอดสิ่งของเข้าไปได้ เมื่อมีคนให้สิ่งของแก่ผู้เชิดผีตาโขนใหญ่

ผีตาโขนเล็ก หรือผีตาโขนทั่วไป ชาวบ้านในละแวกบ้านที่จัดงานบุญหรือหมู่บ้านใกล้เคียง ทั้งผู้ใหญ่และเด็ก ร่วมกันจัดทำมาสมทบ คือนำมารวมกัน ณ บริเวณวัดที่จัดงานตั้งแต่วันเริ่มงาน โดยแบ่งออกเป็นคณะตามหมู่บ้าน สมัยก่อนนิยมทำหน้ากากด้วยโคนก้านทางมะพร้าวแห้ง โดยตัดเอาเฉพาะโคนก้าน และจัดตัดแต่งเจาะช่องตา จมูก ปาก และใบหู แล้วเอาหวดหนึ่งข้างที่ไม่ใช้แล้ว มาเย็บติดกับหน้ากากดังกล่าว โดยหงายปากหวดขึ้นข้างบน ให้อูของหวดอยู่ทางซ้ายและขวาของศีรษะ ตรงกลางหวดกดให้เป็นรอยบุ๋มกลม ๆ ขึ้นไป ให้มีขนาดพอที่จะสวมลงบนศีรษะ แล้วนำเอาผ้าเป็นผืน ซึ่งส่วนมากเป็นผ้าเก่าที่ไม่ใช้แล้ว มาเย็บต่อหน้ากากลงมา ให้ผ้าคลุมรอบตัวอย่างมิดชิด ส่วนแขนจะทำเป็นรูปแขนเสื้อยาวออกมา เมื่อนำไปเล่นหรือแสดงก็เอาเครื่องแต่งกายผีตาโขนดังกล่าว สวมคลุมเข้ากับลำตัว สวมหน้ากากผีตาโขน

ผีตาโขนเล็ก มีการนำไม้เป็นลำ ขนาดโตประมาณเท่าหัวแม่เท้า มาทำเป็นดาบหรือจ้าวขนาดยาว ตรงโคนด้ามดาบหรือจ้าวจะทำเป็นรูปอวัยวะเพศของผู้ชาย มีเครื่องประกอบอีกอย่างหนึ่ง คือ “กะแหล่ง” ชาวบ้านมักเรียกว่า “หมากกะแหล่ง” ซึ่งวัตถุคล้ายกระดิ่งแต่เป็นรูปสี่เหลี่ยมแบน ใช้แขวนคอโค กระบือ ผู้เล่นผีตาโขนเล็กจะใช้หมากกะแหล่งผูกบันเอว เวลาคนเดินจะมีเสียงดัง “กะแหล่งๆ ” บางทีใช้เขย่าเวลาแสดงการละเล่นเพื่อประกอบท่าทางของผู้แสดง (สาร สาระ ทศนันทน์, 2542) นอกจากนี้ยังมีบางกลุ่มแต่งตัวแบบชาวป่า เปลือยกายท่อนบน ทาสีส่วนต่าง ๆ ของร่างกายด้วยดินหม้อหรือสีดำ และนำกระบอกไม้ไผ่ชนิดปล้องยาวๆ ชาวบ้านเรียกว่า “ไม้เอี้ย”

มาถือกระแทกกับพื้นเป็นจังหวะ ขณะเดินเป็นขบวนไปตามถนนหนทางก็มีการเล่นชนิดนี้ ชาวบ้านเรียกว่า“ทั้งบั้ง”และมีอุปกรณ์อื่นๆ เช่น สร้อยประคำสำหรับห้อยคอ ทำจากท่อนไม้ขนาดเล็ก ยาวประมาณ 1 คืบ เอามาทำรูปอวัยวะเพศชาย แล้วร้อยเป็นพวงยาวคล้องคอข้าง ผู้รอบติดบั้งเอวบ้าง และบางคนอาจนำวัตถุบางอย่างมาทำรูปอวัยวะเพศหญิง นำมาใช้ประกอบการเล่นด้วยการทำเช่นนั้นคงมุ่งให้เป็นการเล่นสนุกสนานและขบขันเท่านั้น มิได้ถือเป็นเรื่องอุจาดลามกหรือหยาบคายเลย

ภาพที่ 3 ผีตาโขนใหญ่

ที่มา : อนุวัฒน์ บุตรทองทิม, 2567

ภาพที่ 4 ผีตาโขนเล็ก

ที่มา : อนุวัฒน์ บุตรทองทิม, 2567

รูปแบบการละเล่นประเพณีผีตาโขน

งานประเพณีผีตาโขนเป็นงานบุญใหญ่ที่เรียกว่า“งานบุญหลวง” จัดขึ้นที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอคำชะอี ภายในงานมีกิจกรรมหลากหลาย เช่น การละเล่นผีตาโขน การเทศน์มหาชาติ การทำบุญ พระธาตุศรีสองรักและงานบุญอื่นๆ ที่ผสมผสานกัน งานบุญหลวงจึงจัดขึ้นเป็นระยะเวลา 3 วัน ดังนี้

วันแรก เริ่มพิธีตอนเช้า 04.00 - 05.00 น. คณะแสนหรือข้าทาสบริวารของเจ้าพ่อกวนจะนำอุปกรณ์ มีด ดาบ หอก ฉัตร พานดอกไม้ ธูปเทียน ชันห้าขันแปด (พานดอกไม้ 5 คู่ หรือ 8 คู่) ถือเดินนำขบวนไปที่ริมแม่น้ำหมัน เพื่อนิมนต์พระอุปคุต พระผู้มีฤทธิ์ธำณภาพมาก และมักเนรมิตกายอยู่ในมหาสมุทร เพื่อป้องกันภัยอันตราย เมื่อได้พระอุปคุตมาแล้ว ก็นำใส่พานแล้วนำขบวนกลับที่หอพระอุปคุต ในวัดโพธิ์ชัย ขบวนจะวนรอบโบสถ์ 3 รอบ มีการยิงปืนและจุดประทัดซึ่งช่วงเวลานั้นบรรดาผีตาโขนที่นอนหลับหรืออยู่ตามที่ต่างๆ ก็จะมาร่วมขบวนด้วยความยินดีปรีดาเต้นรำ เข้าจังหวะกับเสียงหมากกระແລ່ງ ซึ่งเป็นกระดิ่งผูกคอวัวหรือกระดิ่งให้เสียงดัง

วันที่สอง เป็นพิธีแห่พระเวส ในขบวนประกอบด้วย พระพุทธรูป 1 องค์ พระสงฆ์ 4 รูป นั่งบนแคร่หามตามด้วย เจ้าพ่อกวนนั่งอยู่บนกระบอกระบั้งไฟ ท้ายขบวนเป็นเจ้าแม่นางเทียมกับ

บรืวาร ชาวบ้านและเหล่าผีตาโชนเดินตามเสด็จไปรอบเมือง ก่อนตะวันตกดิน สำหรับคนที่เล่นเป็นผีตาโชนใหญ่ ต้องถอดเครื่องแต่งกายผีตาโชนใหญ่ออกให้หมดและนำไปทิ้งในแม่น้ำหมัน ห้ามนำเข้าบ้าน เป็นการทิ้งความทุกข์ยากและสิ่งเลวร้ายไป รอนจปีหน้าฟ้าใหม่แล้วค่อยทำเล่นกันใหม่

วันที่สาม คือการเทศน์มหาชาติ พิธีสะเดาะเคราะห์บ้านเมือง และการแห่กัณฑ์หลอนเพื่อถวายพระ ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ เป็นพิธีกรรมของชาวบ้านซึ่งปฏิบัติสืบเนื่องมาแต่โบราณ ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง งานประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโชนในปัจจุบันได้สิ้นสุดลงในวันนี้

วิวัฒนาการของรถแห่ในวัฒนธรรมอีสาน

รถแห่เป็นปรากฏการณ์ดนตรีที่สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมบันเทิงในภาคอีสานอย่างชัดเจน รถแห่ไม่ได้เป็นเพียงแค่การแสดงดนตรี แต่ยังเป็นสัญลักษณ์ของความสนุกสนานและความสามัคคีของชุมชน ซึ่งได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายในงานบุญ งานมงคล และงานรื่นเริงต่าง ๆ รถแห่มีบทบาทสำคัญทั้งในเชิงพิธีกรรมและความบันเทิงร่วมสมัย โดยสามารถปรับเปลี่ยนการใช้งานได้ตามความต้องการของเจ้าภาพ และเป็นทางเลือกใหม่ที่ได้รับการนิยมน้อยมาก รถแห่ยังเป็นเครื่องมือที่ช่วยสร้างบรรยากาศความสนุกสนานและกระตุ้นให้ผู้คนมีส่วนร่วมในงานรื่นเริง การรวมตัวกันของผู้คนรอบรถแห่จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นแฟ้นของชาวอีสาน

ในอดีต รถแห่เป็นเพียงการนำรถกระบะหรือรถบรรทุกขนาดเล็กมาดัดแปลงชั่วคราว โดยติดตั้งเครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น แคน กลอง หรือกีตาร์ เพื่อใช้ในพิธีกรรมหรือขบวนแห่ต่าง ๆ การแสดงดนตรีบนรถในยุคแรกยังไม่มีระบบเสียงที่ซับซ้อนมากนัก และเป็นเพียงการให้ความบันเทิงเฉพาะกิจในงานต่างๆ อย่างไรก็ตาม ในปัจจุบัน รถแห่ได้รับการพัฒนาให้เป็นเวทีคอนเสิร์ตเคลื่อนที่ที่มีความเป็นมืออาชีพมากขึ้น รถแห่ถูกออกแบบให้มีระบบเสียงที่ทรงพลัง ติดตั้งเครื่องดนตรีแบบครบวงจร และมีไฟประดับที่ช่วยเพิ่มสีสันให้การแสดง รูปแบบของรถแห่จึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างมาก โดยมีความถาวรและสามารถรองรับการแสดงดนตรีเต็มรูปแบบได้ เทคโนโลยีและนวัตกรรมที่พัฒนาขึ้นช่วยให้รถแห่สามารถสร้างประสบการณ์ความบันเทิงที่ยิ่งใหญ่และน่าประทับใจมากยิ่งขึ้น

ในยุคปัจจุบัน รถแห่กลายเป็นส่วนหนึ่งของอุตสาหกรรมดนตรี โดยเฉพาะในวงการเพลงอินดี้อีสาน หมอลำอินดี้ และลูกทุ่ง ศิลปินหลายคนใช้เวทีรถแห่เป็นที่เผยแพร่ผลงานของตนเองไปสู่ผู้ฟังในวงกว้างได้ง่ายขึ้น หลายวงดนตรีเริ่มต้นจากการเป็นวงรถแห่ก่อนจะได้รับความนิยมและพัฒนาไปสู่การเป็นศิลปินระดับประเทศ

การเติบโตของวัฒนธรรมรถแห่ยังส่งผลดีต่อเศรษฐกิจในท้องถิ่น เนื่องจากการจ้างงานในหลายภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็นนักดนตรี ช่างเครื่องเสียงหรือผู้ขับซั้รถแห่ นอกจากนี้รถแห่ยังเป็นทางเลือกที่คุ้มค่าสำหรับเจ้าภาพงานบุญและงานรื่นเริง เพราะสามารถสร้างบรรยากาศที่สนุกสนานได้ในราคาที่เข้าถึงได้ง่ายกว่าการจ้างศิลปินเดี่ยวหรือวงดนตรีใหญ่ รถแห่เป็นมากกว่าการแสดงดนตรีเคลื่อนที่ แต่เป็นวัฒนธรรมที่สะท้อนถึงวิถีชีวิตของชาวอีสานที่เต็มไปด้วยความสนุกสนานและการมีส่วนร่วมของชุมชน การเปลี่ยนแปลงของรถแห่จากอดีตสู่ปัจจุบันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของวัฒนธรรมพื้นบ้านให้เข้ากับยุคสมัย แม้ว่ารถแห่จะเคยเป็นเพียงส่วนหนึ่งของขบวนแห่ในพิธีกรรม แต่ปัจจุบันกลับกลายเป็นปรากฏการณ์บันเทิงที่มีอิทธิพลต่ออุตสาหกรรมดนตรีและเศรษฐกิจของท้องถิ่นอย่างมาก ด้วยความสามารถในการเข้าถึงผู้คนได้ง่ายและการสร้างบรรยากาศที่ครึกครื้น รถแห่จึงเป็นหนึ่งในวัฒนธรรมดนตรีที่ยังคงได้รับความนิยมและมีแนวโน้มจะเติบโตต่อไปในอนาคต

พัฒนาการของดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขน

ดนตรีประกอบการละเล่นผีตาโขนนั้นมีการใช้เครื่องดนตรีประกอบการละเล่นผีตาโขนอยู่หลายชนิด ซึ่งการนำดนตรีมาใช้ก็เพื่อกำหนดจังหวะของการเคลื่อนไหวและสร้างบรรยากาศแห่งความครึกครื้นให้กับผู้เล่นได้เต้นและเคลื่อนไหวร่างกายไปตามจังหวะ ดนตรีที่ใช้ประกอบการเต้นผีตาโขนนั้นในอดีตจะมีการใช้การตีเกราะ เคาะเป็นหลัก แต่ปัจจุบันนั้นมีการปรับเปลี่ยนรูปแบบให้มีความเร้าใจและน่าสนใจมากขึ้นโดยการเปิดเพลงเต้นด้วยเครื่องเสียงที่ดังกระหึ่ม (ไทยโรจน์ พวงมณี, 2554) ดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขนนั้น ส่วนใหญ่วงดนตรีที่นำมาเล่นก็มักจะเป็นวงดนตรีพื้นบ้านที่นิยมบรรเลงประสมวงกันในหมู่บ้านเป็นหลักอยู่แล้ว ประกอบด้วย 1) กลอง อาจเป็นกลองยาวและกลองตุ้ม เพราะให้เสียงกังวาน เมื่อมีการตีกลองขึ้นมา ผีตาโขนก็จะใช้เป็นจังหวะในการเต้น 2) พิณ ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า “เต็ง” 3) แคน มีการนำมาใช้ในลักษณะของการเป่าพ่อนในลักษณะจีบม้วนมือ 4) ฉิ่ง เครื่องดนตรีประกอบจังหวะขนาดเล็ก ตีประกอบจังหวะกลอง 5) ฉาบ เครื่องดนตรีประกอบจังหวะขนาดใหญ่ ใช้ในการตีเพื่อประกอบจังหวะ 6) หมากกะແຫ່ງ เพื่อให้เกิดเสียง ส่วนใหญ่มักติดตัวผู้เล่นผีตาโขน 7) กระดัง มีขนาดเล็กกว่าหมากกะແຫ່ງ มีเสียงดัง

ขบวนแห่ผีตาโขนในปัจจุบัน ได้รับการปรับเปลี่ยนให้เข้ากับยุคสมัย ไม่ว่าจะเป็นการเปลี่ยนแปลงของหน้ากากและเครื่องแต่งกาย การพัฒนาของหน้ากากผีตาโขน เดิมที หน้ากากผีตาโขน ทำจาก หวดหนึ่งข้าวเหนียวและไม้ไผ่ โดยใช้วัสดุจากธรรมชาติ ปัจจุบันมีการใช้ สีส่นที่สดใสนขึ้น และมีการออกแบบลวดลายให้ดูน่าสนใจยิ่งขึ้น หน้ากากบางชิ้นถูกออกแบบให้ดูร่วมสมัย หรือมีการใส่ ไฟ LED เพื่อให้ดูโดดเด่นในเวลากลางคืน ส่วนการเปลี่ยนแปลงของเครื่องแต่งกาย แต่เดิมผีตา

โขนสวมเสื้อผ้าที่เย็บจากเศษผ้าหลากสี ดูเรียบง่าย ปัจจุบันมีการออกแบบเครื่องแต่งกายให้ดูมีเอกลักษณ์มากขึ้น โดยเน้นการตกแต่งที่โดดเด่นเพื่อดึงดูดนักท่องเที่ยว

ในปัจจุบันขบวนแห่ผีตาโขน มีการนำรถแห่และดนตรีสมัยใหม่ เข้ามาผสมผสาน ทำให้บรรยากาศของงานมีความคึกคักมากขึ้นและสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศ แม้ว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงในแง่ของรูปแบบและเทคโนโลยีที่เข้ามามีบทบาท แต่แก่นแท้ของประเพณียังคงเป็นการสืบสานวัฒนธรรม การแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และการรวมพลังของชุมชน

การนำ “รถแห่” และระบบเสียงเข้ามาใช้ ในอดีตดนตรีที่ใช้ในขบวนแห่เป็นดนตรีพื้นบ้าน เช่น แคน พิณ กลอง ฉิ่ง และฉาบ ปัจจุบันมีการนำรถแห่ ซึ่งเป็นรถที่ติดตั้งเครื่องเสียงขนาดใหญ่ เข้ามาประกอบขบวนแห่ เพื่อเพิ่มความคึกคักและสร้างความสนุกสนาน มีการเล่นดนตรีร่วมสมัย เช่น หมอลำ และลูกทุ่ง ผสมผสานกับดนตรีพื้นบ้าน เทศกาลผีตาโขนจึงเป็นงานสำคัญที่ไม่เพียงแต่สะท้อนถึงรากเหง้าทางวัฒนธรรมของอำเภอด่านซ้ายและจังหวัดเลย แต่ยังเป็นตัวอย่างของการปรับตัวของประเพณีดั้งเดิมให้เข้ากับยุคสมัย โดยไม่สูญเสียอัตลักษณ์ดั้งเดิมไป

ภาพที่ 5 รถแห่ในขบวนผีตาโขน

ที่มา : อนุวัฒน์ บุตรทองทิพย์, 2567

ผลกระทบของการเพิ่มรถแห่ในขบวนแห่ผีตาโขน

การนำรถแห่และระบบเสียงสมัยใหม่มาใช้ในขบวนแห่ผีตาโขน ทำให้แนวดนตรีร่วมสมัย เข้ามามีอิทธิพลมากขึ้น แม้ว่าดนตรีพื้นบ้านจะยังคงมีบทบาทอยู่ บางครั้ง เสียงเครื่องดนตรีพื้นบ้าน อาจถูกกลบด้วยเสียงจากเครื่องขยายเสียงขนาดใหญ่ ซึ่งอาจทำให้เอกลักษณ์ดั้งเดิมของดนตรีในขบวนแห่ลดลง ผีตาโขนเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและพิธีกรรม แต่การนำรถแห่เข้ามาทำให้บางส่วนของงานมีลักษณะเป็นความบันเทิงเชิงพาณิชย์มากขึ้น จนอาจลดทอนความศักดิ์สิทธิ์ และพลังของพิธีกรรมดั้งเดิม โดยเฉพาะในมุมมองของคนรุ่นเก่าที่ให้ความสำคัญกับความเคร่งขรึมของงานบุญ (ถาวร เชื้อบุญมี, การสื่อสารส่วนบุคคล วันที่ 29 มิถุนายน 2567) รถแห่ช่วยให้ขบวนแห่สามารถเดินทางได้สะดวกขึ้น มีการกำหนดจังหวะและทิศทางของขบวนแห่ให้เป็นระบบมากขึ้น ลดปัญหาการกระจายตัวของกลุ่มผู้แสดงและนักท่องเที่ยว อย่างไรก็ตาม ในอนาคตหากมีการ

ใช้รถแห่จำนวนมากเกินไป อาจทำให้เกิดปัญหาด้านการจราจรและการควบคุมขบวนแห่ การนำรถแห่และระบบเสียงสมัยใหม่มาใช้ในขบวนแห่ผีตาโขนส่งผลให้ประเพณีมีความสนุกสนานและได้รับความนิยมมากขึ้น แต่ขณะเดียวกันก็อาจทำให้บางส่วนของประเพณีดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไป หากมีการจัดการที่เหมาะสม การผสมผสานระหว่างความดั้งเดิมและเทคโนโลยีสมัยใหม่จะช่วยให้ประเพณีผีตาโขนสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนในอนาคต

การเพิ่มรถแห่ช่วยให้ขบวนแห่มีความตื่นเต้นและสนุกสนานมากขึ้น ทำให้สามารถดึงดูดผู้ชมจากหลากหลายกลุ่ม ไม่เพียงแต่คนในท้องถิ่น แต่ยังรวมถึงนักท่องเที่ยวจากทั่วประเทศ โดยเฉพาะกลุ่มวัยรุ่นและคนรุ่นใหม่ที่สนใจในดนตรี ส่งผลให้เทศกาลได้รับความนิยมและกลายเป็นจุดหมายปลายทางสำคัญของนักท่องเที่ยว การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการชมขบวนแห่ ในอดีตผู้ชมขบวนแห่มักยืนชมและให้ความสนใจกับการละเล่นของผีตาโขนที่แสดงท่าทางและเคลื่อนไหวไปตามจังหวะของเครื่องดนตรีพื้นบ้าน แต่ในปัจจุบันดนตรีจากรถแห่และจังหวะที่เราใจทำให้ผู้ชมมีปฏิสัมพันธ์กับขบวนแห่แบบใหม่มากกว่าขบวนแห่แบบดั้งเดิม

การกระตุ้นการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น เดิมที ขบวนแห่ผีตาโขนเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด โดยการทำหน้าที่ทำหน้ากาก แต่งกาย และเข้าร่วมขบวนแห่ แต่การนำรถแห่เข้ามาได้เปลี่ยนลักษณะของการมีส่วนร่วมไปบ้าง บางคนอาจเข้าร่วมขบวนเพื่อสนุกกับดนตรีมากกว่าการร่วมในพิธีกรรมดั้งเดิม อย่างไรก็ตาม คนท้องถิ่นบางกลุ่มก็ใช้โอกาสนี้ในการปรับตัวในด้านธุรกิจ เพื่อสร้างรายได้ให้กับชุมชน เช่น การตั้งร้านค้า ร้านขายของที่ระลึก ขายหน้ากากผีตาโขน เสื้อผ้าที่เกี่ยวข้องกับเทศกาล และบริการต่าง ๆ เพื่อรองรับจำนวนนักท่องเที่ยวที่เพิ่มขึ้น

ผลกระทบต่อผู้ชมและการมีส่วนร่วมของคนท้องถิ่นมีทั้งด้านบวกและด้านลบ ในด้านบวก รถแห่ช่วยเพิ่มความสนุกสนาน ดึงดูดนักท่องเที่ยว และสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับชุมชน ในขณะเดียวกัน ก็มีความท้าทายในเรื่องของการรักษาอัตลักษณ์ดั้งเดิมของประเพณี ซึ่งอาจทำให้คนรุ่นใหม่รู้สึกว่าการประเพณีกำลังเปลี่ยนไป การบริหารจัดการที่เหมาะสมจึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้ขบวนแห่ผีตาโขนสามารถพัฒนาไปพร้อมกับยุคสมัยได้ โดยไม่สูญเสียคุณค่าทางวัฒนธรรม

บทสรุป

เทศกาลผีตาโขนเป็นประเพณีที่สำคัญของอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย ซึ่งมีความเชื่อมโยงกับความศรัทธาทางพุทธศาสนาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยมีขบวนแห่ที่เต็มไปด้วยสีสันและเสียงดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ ดนตรีในขบวนแห่ผีตาโขนมีบทบาทสำคัญในการสร้างบรรยากาศของเทศกาล ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จากเดิมที่ใช้เครื่องดนตรีพื้นบ้าน เช่น พิณ แคน กลอง ฉิ่ง และ

ฉาบ ได้พัฒนาไปสู่การใช้รถแห่ที่ติดตั้งเครื่องเสียงขนาดใหญ่ นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงด้านจังหวะ และแนวเพลงที่ได้รับอิทธิพลจากดนตรีร่วมสมัย

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดความคิดเห็นที่แตกต่างกัน บางกลุ่มมองว่ารถแห่ช่วยเพิ่มความสนุกสนานและดึงดูดนักท่องเที่ยวให้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น ขณะที่บางกลุ่มกังวลว่าการใช้รถแห่และดนตรีสมัยใหม่อาจลดทอนความศักดิ์สิทธิ์และเอกลักษณ์ดั้งเดิมของเทศกาลไป แม้ว่าจะมีข้อถกเถียง แต่สิ่งที่ปฏิเสธไม่ได้คือดนตรีเป็นสื่อกลางที่ช่วยเชื่อมโยงระหว่างอดีตและปัจจุบัน การผสมผสานระหว่างดนตรีพื้นบ้านกับดนตรีสมัยใหม่อาจเป็นแนวทางที่ช่วยให้เทศกาลผีตาโชนยังคงรักษาความดั้งเดิมไว้ได้ ในขณะเดียวกันก็สามารถดึงดูดคนรุ่นใหม่ให้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากขึ้น

เสียงแห่งการเปลี่ยนแปลงในเทศกาลผีตาโชนสะท้อนให้เห็นถึงพลังของดนตรีที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมและสังคม รถแห่เป็นตัวอย่างของการพัฒนาที่ช่วยให้เทศกาลนี้ยังคงมีชีวิตชีวา และสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย แม้ว่าจะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันเกี่ยวกับบทบาทของรถแห่ แต่สิ่งสำคัญคือการรักษาสมดุลระหว่างประเพณีดั้งเดิมและความทันสมัย เพื่อให้เทศกาลผีตาโชนยังคงเป็นเอกลักษณ์และเป็นที่ภาคภูมิใจของชาวด่านซ้ายต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ชไมพร พรเพ็ญพิพัฒน์. (2546). *ผีตาโชน: มรดกแผ่นดินศรีสองรัก*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ 1999.
- ไทยโรจน์ พวงมณี. (2554). *การศึกษาอัตลักษณ์ประเพณีผีตาโชนประเพณีผีขนน้ำและประเพณีแห่ต้นดอกไม้: การออกแบบสร้างสรรค์ชุดการแสดงสำหรับการนำเสนอภาพลักษณ์การท่องเที่ยวจังหวัดเลย* (รายงานผลการวิจัย) กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- ธีรภัทร คำทึง และภาคภูมิ สุขเจริญ. (2564). *ประเพณีบุญหลวงและการละเล่นผีตาโชน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย : บทบาทหน้าที่ในสถานะประเพณีประดิษฐ์ภายใต้สถานการณ์โรคโควิด-19*. วารสารมหาวิทยาลัยหอการค้าไทย, 41(1), 21-36.
- พงศพร พินิจวัฒน์. (2548). *ศิลปกรรมท้องถิ่น: กรณีศึกษาหน้ากากผีตาโชน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, กรุงเทพฯ.
- พรพิทักษ์ แม้นศิริ. (2564). *ประเพณีผีตาโชน: รูปแบบการสืบสานมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรมสองแผ่นดินไทย-ลาว*. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, มหาสารคาม.
- สนอง อุปลา. (2546). *พัฒนาการประเพณีผีตาโชน อำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย*. บัณฑิตวิทยาลัย : สถาบันราชภัฏเลย, เลย.

สาร สารทัศนันทน์. (2542). *ผีตาโชน (จังหวัดเลย): ประเพณี*. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาค
อีสาน กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.
สุริยา ช่างทองคำ และสำนักงานปลัดกระทรวงวัฒนธรรม. *การศึกษาประเพณีการแห่ผีตาโชน:
การปรับตัวในยุคการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. วารสารภาษาและวัฒนธรรมศึกษา, 3(2),
1-9.